

Zugasti: Nik egiten det batzuetan **santu** erabili era besteetan **done**.

Mitxelena: **Done** titulu bezala diojanean, erderazko «San Pablo» edo «San Martin» ori euskaldunak —Gipuzkoan bertan ere bai, Isasti-k bai baitakarzki— esaten zuten **Jaun done orrelako**. Ta oitura ori segi genezake nire ustez. Orixe-k orrela erabiltzen du askotan beintzat, besteetan **doatsua** jartzen du. Ori nola beste gauza den edozein modutara jarri diteke. Baiña **done** era orretara ezta beñiere euskeraz erabili azken urte auk arte. **Doatsu** bai. Orixe oitura orren aldekoa izan da beti, baiña jente askok eztio Orixe-ri ortan batere kasurik egiten. Nik uste det ortan eta gainerakoetan kasu egiten diogula bati edo besteari komeni zaigunean eta gainerakoetan ez.

Norbaitek: **Done** itzak esan nai du...

Mitxelena: **Done** itzak eztu ezer esan nai ezpaita euskeraz sekula **done** itzik izan azkenean norbaitek asmatu zuen arte.

Norbaitek: **Donibane**.

Mitxelena: Baiña izenetan.

Erquiaga: **donga** bizi bizi dago.

Mitxelena: Bai, gaiztoa. **Donga** eta **dontsua** aspaldidanik ikusia dagoen bezela **doe-gabea** eta **doe-tsua** esan nai du «sin don» «con don».

Aita Antonio Zabalarri ematen zaio itza:

BERTSOLARIAK ETA EUROPAKO

LENENGO GERRATEA (1914)

J1196-

(Gure erriaren literaturaren erakusbide)

Europak amaika bider erakutsi du sutan azkar asten dan sasia dala. Milla bederatzireun ta amalaugarrenean sutan asizanean, bertsolariak etzuten gerrate ura bertsoarako gai txarra izan. Ez ditut, noski, jasoak izango orduko gai ontako bertso guztiak, bañan jaso ditugunak ere emango digute gaurko itzaldirako naiko izbide.

Etxea sutan duanaren biotzean badakigu zer izaten dan: naigabe garratza. Obeto erakusten du nork bere biotza auzoko etxea sutan ari danean. Gañera, egia esan, alde artako bertso-rikan ez det oraindik nai añean bildu. Orregatik ez det Bida-soaz aruntz aldeko bertso-rik aitatuko. Alde ontako bertsoekin izango degu naiko gai.

Idazle ta olerkariak omen dira nork bere erriaren biotza ondoen azaltzen dutenak. Ori egia bada, are egiago izango da bertsolariak dirala gure erriaren biotzaren ispillu. Orregatik ez det nere kolkotik itz askorik egingo. Zerok entzungo dezute bertsolariak diotena.

TXIRRITA TA I. R. T.

Beren buruak Frantzi edo Alemaniaren alde sartzen duten bertsolariak gutxiago dira iñoren alde sartzen ez dutenak baño. Bat edo bestearen aldekoak aitatuko ditugu lendabizi. Ta danen aurren Txirrita.

Getarian artu nuan lenengo aldiz Txirritak gerrari ipiñitako bertsoen berri. Baserriko etxe-koandre batek bi bertso t'erdi kantatu zizkidan. Urrena, berriz, Igeldon, Don Fabian Loidi apaizak beste bi bertso kantatu. Orion bere gaztetan ikasi omen zitun, bañan bi besterik ezin gogoratu. Igazko udaran Erreterian eskuratu nuan papera bera, bañan paperak puska bat falta. Osorik arkitu nuan Naparroako Urdazubin arkitutako eskuz idazki batean. Aurtengo udaran berriz Berriatuan papera osterera ere azaldu, ta au osorik. Erreteriko papera Pasayan argitaratua dago, Berriatuko berriz Eibarren.

Berrogei urte igaro ta gero bertso oyen aztarnak ainbeste tokietara zabalduak arkitzen baditugu, pentsa bearko degu ortik nolako bolara izango zuten garai artan euskaldunen tartean.

Bertsoak gerratea bukatzerakoan jarrita daude. Guztiz Frantzi aldekoa azaltzen zaigu Txirrita. Berak ere frantzes balitz bezela itz egiten digu. Eten gabe gu ta gu ari zaigu bertso guzietan.

Orra lenengo ta zortzigarren go bertsoa (1):

Zori gaiztoan fundatutako
Alemaniyako gerra,
aixia nai zuten esku-
peratu

(1) Emen aitatuta bertso batzuek magnetofonoz kantatu egin ziran. Ortarako bear zan lana Jesusen Lagundiko Inazio Larrañaga ta Vicente Zavala'k egin zuten. Milla esker.

gure erreino ederra,
 oraindik ere bada Frantziyan
 dirua eta indarra,
 len zan bezela ipiñitzeko
 izango degu biarra.

Aleman batek neri esana,
 biyok geudela kafian:
 Kaiser agintzen ikusiko da
 laister Parisko kortian;
 zepelinakin aidetik eta
 submarinuak urpian,
 disgusto asko eman digute
 jun daneko lau urtian.

Orren Frantzi zale purrukatua Txirrita izatea nundik izan ditekean, ezin, oraingoz beintzat, antzeman. Badakigu Frantziyan izandu zana, ez ordea zenbat denboraz, ez eta nolako bizi-moduaz. Gero onuntzean bota oriekin etorri omen zan "Rotxildarrekin esposatzeko markesa" berak bertso batean dion bezela. Dana dala, Txirritaren bertsoen liburua ateratzen degunerako, sayatuko gera zeatz ontan ere argi egitera.

Bañan Txirritaren kontra azaldu zan aleman zale bat. Paperak onela dio: **BERTSO BERRIYAK I. R. T'EK JARRIYAK**. Ezin degu sumatu nor izan ditekean egillea.

Lendabiziko bertsoetik aditzera ematen du Txirritaren kontra datorrena:

Bertso berriyen errespuestak
 bertatik nai ditut kanta,
 jendia ondo entera dedin
 egiyak garbi esanta...

Bata bestearen parean jarriko ditugu ayen zenbait bertso, alkarren eztabida obeto ageri dedin:

Txirritaren bigarrena:

Beljikatikan galdetu zuten
 lendabiziko pasua,
 jakiñik nola zegon Parisa
 andik bide erosua,
 aitatik ere artuak dira
 uste etzan erasua,
 porrokatu ta puskatu zuten
 naziyo txiki gaxua.

I. R. T.'ren bigarrena :

Diyozutenez Belgika ori
 izanik orren txikiya,
 aundiyaguari onez onian
 zertan ez utzi tokiya?
 gañera berak tiroka ekin,
 erantzuera propiia.
 istoriyetan azalduko da
 galtza oyen aroakiya.

Txirritaren irugarrena :

Ogei ta amar milla milloiko
 asi zitzaigun eskaka,
 otso gaizto bat zirudiyela
 artaldiari oskaka,
 General Foch'ek bialdua da
 Holanda aldera eskapa,
 orain lau urte ainbat erronka
 garai onetan ez dauka.

I. R. T.'ren irugarrena :

Ogei ta amar milla milloiko
 omen zituzten eskatu,
 frantzesak esan omen ziyoten
 etzutela nai prestatu,
 General Foch'ek ezpatarekin
 Kaiser omen du sustatu,
 jartzen dituzten gezurrarekin
 batek biar du naskatu.

Txirritaren bostkarrena :

Beren joera Paris aldera
 egin ziguten aurrena,
 ango esiyak artu zituzten
 Berdun'a berriz urrena,
 sei illabete sutan pasa ta
 etziran sartu barrena,
 ez da andikan gustora juana
 Kaiser'en seme zarrena.

I. R. T.'ren bederatzigarrena :

Frantzes oriek pentsatu zuten
 Berlin'eraño joatia,
 Alemaniko fronteran laster

jarri ziyoten topia,
neri gizon batek esan didanez
larri ibilliyak tia,
Burdeos'era Paris'tik azkar
eraman zuten kortia.

General Foch da Txirritak geiena goratzen duan gizona.
Orra bere laugarrengo bertsoa :

Amorratuak ziruditela
etorri ziran Frantziā,
orain esaten errezago da
orduko gure trantzia,
General Foch'ek eman diyote
uste etzuten partxia,
mereziko du diamantezko
estatua bat jartzia.

Txirritaren erronkak beratzeko bi arrazoibide sumatzen ditu I. R. T.'ek. Bata, ez dutela Alemania galdu etsayen armak, baizik barrengo naspillak. Bestea, frantzesak eta bere lagun danak pikutara bialduak izango zirala Amerikatik laguntza etorri ezean, ta orregatik ez dutela zergatik burua arrotu.

Rompe cabezas jarko dizutet
nai dezutenak pentsatu :
zeñek soñua jo duen eta
zein nola diran dantzatu ;
Prusianuan ejerzitua
ez dute arman bentzutu,
Alemaniko sozialistak
diruz dituzte gaintzutu.

Balientien itxura egiten
orain zertako dabilta?
ez al dakite noiz artu zuten
lendabiziko paliza?
ruso, belga ta franko inglesak
baizik izan ez balitza,
oyengatikan bi urte ontan
sartuak ziran Parisa.

Txirritak goratzen ditu amerikanoak ere. Orra nola dion bederatzigarren bertsoan :

Zepelin zarrak bonbaz betiak
goiko oroyan tartian,
millaka minak itxasoan da

submarinoak urpian,
 oyek sumatzen ibilli dira
 herrogei ta lau urtitan,
 Kaiser Paris'en ez da sartuko
 Wilson bizi dan artian.

I. R. T., berriz, ez da amerikanuekin geyegi fiatzen. Orra nola dion amargarrenean :

Imposible da, frantzesak ez da
 burutik oso sanua,
 yankia bere alde artua
 etorko zayo damua,
 legorrian da itxasuetan
 botia dauka amua,
 Burdeos'tikan Hendaya'ra arte
 laister amerikanua.

JOSE GARMENDIA

Jose Garmendiak jarritakoak Altzan arkitu nituan. Pape-
 rak ez dakar iñoren izenik, bañan Txirritaren illobenean eman
 zidaten egillearen izenik : Jose Garmendia, Arrues baserrian
 jayoa.

Gerra zale guzien kontra dira lendabiziko bertsoak. Gero
 ere aitatuko ditugu bertso auek ta obeko degu gañontzirako
 bertsoaz mintzatzea.

Zazpigarrenetik amabigarreneraño Beljikaz itz egiten du.
 Ez du ontzat artzen Alemaniak Beljikakin egindako lana. Orra
 amargarrenak nola dion :

Lieja ta Amberes,
 Brabante ta Namur,
 oyek jo zuten lur,
 lengo oñian jartzen
 ez da oso samur ;
 emen egiten zayo
 gaiztuari agur,
 ona kastigatzeko
 iñor ez da beldur,
 askoren Jaungoikoa
 alemana da gaur.

Urrengo bertsoetan Frantzi ta Alemaniaren arteko burru-
 kak aitatzten ditu. Emen ere ez Alemaniaren alde. Orra ama-
 bostgarrena :

Adelantu oyekin
orrenbeste lagun,
esaten zan ordun,
ura detenitzeko
horajia nork dun?
jendia berriketan
etzan gutxi jardun,
Martxuaren seirako
kendu bayetz Berdun,
oraindik ez da sartu
ez dakigu zer dun.

Urrena berriz Inglaterraren txanda. Gogor xamar era-
sotzen die inglesengatik gaizki esaka ari ziranai. Orra eme-
retzigarrena :

Neronek aditu det
gizon askokgandik :
ingelesak lan dik,
mokadurik onena
alemanak jan dik ;
milla metro batzuek
gora juan andik,
Londres'en bota arren
bomba zepelindik,
ez dute irabazi
gerr'ori oraindik.

Urrengo bertsoetan —ogei ta bi dira guzira— naspil artan
sartu ziran gañerako nazioak aitatzen ditu, ta azkenengoetan
ainbeste gizon iltzeaz artzen duan miña azaltzen du.

Bertso auek jarri zituanean, Jose Garmendia onek etzuan
asko pentsatuko bera ere soldado gaixo aien gisa il bear zua-
nik. Donostira etortzen omen zan lanera, ta republikako istillu
aietako baten langille ezkertar batek aiztoa sartu omen zion
bizkarretik. Kolpe artatik il omen zan.

ENBEITA

Enbeitak ere badu bertso sail bat Beljikaren alde. Or nun-
bait aldizkari batean argitaratua egongo da. Nik ezagutzen
det Soraluzen eskuz idazki batean arkitu nuan modura.
Bertso guztiak ote dauden edo ez, ta itz aldaketarik izan du-
ten, orra nik ez dakidan gauza. Alare ez det utziko bertso-
ren bat aitatu gabe. Orra bigarrena :

Ai ene, ai, Beljika, Beljika,
 otsuak dauzu aginka
 zeure zeuria zan artaldeko
 ardi ederrak aneika
 ondatu dautsuz, txabola aurreko
 esi guziyak autsita.

ODOL IXURTZEAZ NAIGABEA

Ontaz aurrera aitaturko ditugun bertsolariak ez dute beren burua iñoren alde sartzen, len esan degun bezela. Auzi ortan nastu gabe, gerra onek eman zien naiko izbide.

Gizonak pillaka iltzeaz artzen duten naigabea da geiena darabilkitena. Esate baterako, sentimentu ori zugaitzaren enborra da, ta gañerako sentimentu danak adar ontatik erne diran adar, txortan ta ostroak.

Banaka aitaturko ditut bertsolari danak, naigabe ori nola agertzen duten aditzera emanaz. Gañontzirako asmoai onen ondoren elduko zaie beren txanda.

JUAN JOSE SARASOLA, «LEXO»

Bera da gerra oni bertsorik geiena atera ziona. Bi alditan atera zion: Bata naspilla asi ta denbora asko gabe; bestearen urtea berak esaten digu lenengo bertsoan:

Iya emeretzireun
 da amasei urte
 ez dira aparte...

Juan Jose Sarasola au Donostiko Antiguako kalegarbitzalea izandu zan. Ez-izenez "Lexo" esaten zioten Lezoko baserri batean jayoa zalako.

Lendabizi atera zuan paperak ogei ta bi bertso ditu. Oye-tatik lenengoa oso ederra da. Orra nola dion:

Emeretzireun urte pasa ta
 gañera amalaubian,
 turmoi nastua formatu da ta
 izarrak triste gaubian,
 egunez goibel kolore txarra
 eguzkiyaren parian,
 malkua eta odol putzua
 nork daki zenbat bidian,
 kanpuan dagon naigabe ori
 kutsaturko da gurian.

Ontan ere ezagun du "odol putzuaz" sentitzen duan samina. Bañan ikusi dezagun samintasun ori bere gañerako bertsoetan. Orra bigarreanean zer dion:

...orain ainbeste odol ixurtzen
bada denbora luzian,
anima salbo jarriko gera
pizti gaixtuen klasian.

Bostgarreanean:

...baporiakin urperatua
zenbat ingles ta aleman,
difuntu oyen garbitasuna
guk ez dakigu nola eman.

Amaikagarrena:

Batallarako balientiak
nai lituzteke aukeran,
eritzen diran gizarajuak
urrikaltzeko tankeran,
trena betia daramazkite
bakoitza beren pronteran,
Jainkuak daki bidian illa
zenbat izango ote dan,
zeñek berenaz pentsa dezagun
mesede edo kalte dan.

Ederra azken bertsoa. Lenengo bertsoaren tankeran egiña dago.

Turmoi nastuko denboralia,
jarririk ipar goxua,
izar ederrak tris tris egiñez
egon liteke jasua;
Bati berenik bear diyogu
satisfaziyo osua,
pake santuan jarri gaitzazu
Aita amoriyosua,
legor gañian ez genduke nai
odolezko itxasua.

Nere iritzian munduko edozein antologian agertzeko modukoa da bertso onen bukaera:

...legor gañian ez genduke nai
odolezko itxasua.

Bigarren aldiz jarri zituan bertsoetan ere badago gizon illagatik samintasun pranko. Orra seigarren ta amargarrenaren bukaera :

...kulpa gabe askori
kentzeko biziya
enredatu dalako
Europa guziya.

...errespeto obero
nai genduke iza,
matantzan ari gabe
salbajien gisa.

Amazazpigarrena nere iritzian onena :

Aurrak ogi eskian
amaika zokotan
negarrezko kantan,
bere aitonaren da
amonaren kontran,
ama semerik gabe
orrelako plantan,
emazte triste asko
senarraren faltan,
enbaliyua franko
bizi diranetan.

Len esan deguna, Juan Jose Sarasola au izango da gerrari bertsozik geiena atera ziona. Bañan ez det uste bestela ere izango danik Lexo onek ainbat bertso jarri zuan bertso laririk. Naiko lan beintzat. Gero ta lodiago jartzen ari zaigu bere bertso paper pilla. Oraindaño berenak bildu ditugunak ez dute millakoa osatzeko asko falta.

Ez da urte asko il zana. Bere alabak esan zidanez etzeukan idazteko bate erreztasunik, ta bere bi alabaz baliatzen omen zan lan orretarako. Ta orduan beraiek idatzi ta moldiztegira eramán gabeko paper batzuk eskuratu zizkidan. Bede aitaren bizitzaren berri asko eman zidan. Lexo onen liburua antolatzen degunerako utzi egin bearko ditugu.

Bañan bere euskeraren aldeko lanaz ikasbide ona eman zigun kale garbitzalle onek. Bere bertso liburua ateratzean, bera izango da, nik dakidanez beintzat, mundu guziko kale garbitzallietan liburu egille bakarra.

A. JARRIYAK

“Bertso Berriyak A. Jarriyak”, onelaxe dio igazko udaran Errenterian arkitu nuan gai ontako bertso paper batek. Ez dakigu egillearen beste berririk. Onek ere ixuritako odolak ematen dion miña du sentimenturik ageriena.

Orra nola dion bosgarrenean :

...gizon illak daudela
bidiak betian,
gure anayak dira
erruki gaitian.

Bosgarrenean :

Mediko batengandik
ala det aditu,
odolezko errekek
dutela korritu...

Seigarrena osorik :

Zenbait amaren seme
utzi du biziya,
famili askorentzat
au da desgraziya,
erregutu dezagun
al degun guziya,
Jaunak aplaka beza
bere justiziya.

Zazpigarrenak Ama Birjiñarentzako erregu batekin bukatzen du :

Aurtxuko inozentziak
gurazorik gabe,
miseri askorekin
gelditu dirade,
biyotza partitzen da
oroitzian ere,
Birjiña Lurdeskua
egin zaitetz jabe.

Oso asmo ederra du zortzigarrenak :

Gure Jesukristoren
odolak kostiak
nola aleman eta

orobat bestiak,
pena ematen digu
orla ikustiak,
gauza onik ez dakar
munduko nastiak.

Amaikagarren bertsoan Guadalupeko Amari erregutzen dio ta Jaizkibel-peko erriren bateko izango da, dudarik gabe, egillea.

PEDRO TOLOSA

Aurtengo udaran Aita Riezuk eskuratu zidan Aita Donosti zanak bilduta zeukan bertso paper sorta bat. Ayetatik paper bat gerrate onen gañean, ta aren egillea orduraño ez ezaguna zitzaidan bat: Pedro Tolosa.

Bertsolari onek ez du ildako gizonengatik naigabeaz beste sentimenturik adierazten.

Orra lenengoaren ta bigarrenengoaren bukaera :

...beste bi urtez segitzen badu
gerra txar onek aurrera,
arren balentzat ainbeste gizon
mundu onetan ote da?

...berak ez dute bentaja aundirik
auzokuarentzat kalte,
gelditu asmorik apenas dute
azken gizona il arte.

Laugarrena :

Martiriyoa guretzat dator
egunetik egunera,
allegatutzen utzi nai ezik
Jesukristoren legera,
gizonak sano etxetik artu,
balakin il da lurpera,
asko kosteak bagiñan ere
franko merkatzen ai gera.

Nik beintzat ez dakit iñork adierazi izan dunik gerraren mamia bertso onek baño itz gutxiagoetan ta zorrotzagoetan :

...gizonak sano etxetik artu,
balakin il da lurpera.

Seigarrenean diona :

...mundu onetan egin azi du
gizon bakantza ederra,
zenbait famili ondatu duen
au zori gaiztoko gerra.

Garratza da zazpigarrenaren bukaera :

...modu onetan biziya uztekoz
jayo ez bagiñan obe.

Bederatzigarrena osorik emango degu :

Orra lau urte gerran irago
eta bosgarrena aurki,
bitarte ontan zeinbat diraden
illak Jaungoikuak daki,
projimoaren odolik oyek
apenas dute erruki,
jendia asko bazegon ere
bakandu dute ederki.

Amabigarrenaren bukaerak antza piska bat badu Jesukris-
tok fede gabekoengatik esan zuanarekin :

...ardi bakarrai nola otsua,
gallendua da etsaya,
artalde dana ondatu gabe
zuzen gaitzazu, Artzaya.

JUAN ETA PELLO ZABALETA

Errenteriko bi anaiak ziran. Bizi da oraindik Pello. Bein baño geiagotan jardun izan naiz berriketan Pellorekin eta ez nere kaltean. Oraindik ez dio bertsoarako grifiari utzi. Joan daneko illean bertan bialdu zidan bertso sail bat berak atera berria. Izenburua dute "Bizi modu garratza", ta gaurko munduaren tankeraz egi eder pranko esaten dio entzun nai duanari.

Juan, bere anaia, il zan. Orra zer esan zidan bere alargu-
nak itz egitera joan nintzaionean eta nere asmoa adierazi nio-
nean: "Jesus! Amaika aldiz esaten zun gure gizonak: Ez die-
zute orain bertsoai kaso aundirik egiten, bañan egunen baten
ibilliko zerate bertsoen atzetik. Ez gaitu orain ikusten".

Bi anaien bertsoekin liburu bat osatuko degulakoan nago.
Ikusi dezagun orain odol ixuriaren samiña nola adierazten
duten. Orra irugarren bertsoan :

Etsai gaiztuak parte artuta
dabiltzalako mediyo,
Europa triste ontan ixurtzen
da zenbat odol irriyo...

Zortzigarrena :

Mundu guziya arriturikan
dago begira jarriya,
ikusirikan odol ixurtze
aundi ta negargarriya,
zenbat guraso triste ta semek
utzi du bere biziya,
pozgarriya etzan izango ayen
azken orduko antziya,
gerra gauz onik ez dakarrela
artu dezagun etsiya.

Bederatzigarrena :

Iru urte ta lau illabete
pasiak gerr'ori asirik,
makiñatxo bat il da, gaur egon
biar zutenak bizirik,
santa sekulan ez da izandu
onlako odol ixurtzerik,
penaren penan indarrarekin
biyotza erdibiturik,
pakian billa guazen guztiyak
gerra alde bat utzirik.

Azken bertsoa ere ezin ekarri gabe utzi :

Egunen batez Josafat'eko
zelayan Juez justuak
onak beretzat artuko ditu
Luziferrentzat gaiztuak,
erruki zaizkit gerra ortan kulpa
gabe iltzen diran gaxuak,
ortaz erregu arren Jesusi
zabaldurikan besuak,
oroipengarri para dituzte
Juan eta Pellok bertsuak.

FERMIN IMAZ

Fermin Imaz lagun aundia izandu zan Txirritarekin bolara batean. Alkarrekin para zuten "Kantabriako itxas gizonai oroipen bat" deritzaion bertso papera, milla bederatzireun eta amabigarren urtean itxasoan gertatu zan naigabe negargarriaren gañean. Errenterian beintzat bertsolari biak aritu omen ziran bertso oiek kantatzen ta saltzen.

Bañan beren adiskidetasuna etzan betikoa izan. Asarretu ziran alkarrekin ta alkarri jarri zioten bertso gogor zital pranko.

Fermin Imaz'ek Europako gerrari atera zizkion bertsoak iru argitaratze izan dituzte, nik jaso dedanez beintzat. Lau urtean iru aldiz ateratzea marka polita dala derizkiot. Ixuritako odolak ematen dio oni ere naiko min. Orra lenengo bertsoaren azkena:

...mundo guzian gerra kontua
besterik ez da aditzen,
zenbat aur gaixo aitarik gabe
ote dirade gelditzen.

Bigarrena :

Aur koitaduak ez bakarrikan
gañera ainbeste ama,
pauso bakoitzan gogoratuaz
beren senarrarengana,
laguntza nai ta laguntzarik ez
gaxuak daukaten lana,
sinistatzen det gauz ori oso
tristia izango dana,
oitzaz erruki liteke bate
sentimenturik duana.

Irugarrena :

Negarrez eta desditzan dabil
Europako partia,
ondo goguan izango dana
ori asi zan urtia,
ondarra baño ugariyago
bada jendia botia,
berak zanpantzen duten lurra're
illez odolez betia,
jakin nai nuke nola izan dan
askoren errematia.

Seigarrenaren puska bat :

...orain artian bezela aurrera
 biar badute segitu,
 naziyo oyeri gertako zaye
 jenderik gabe gelditu...

JOSE GARMENDIA

Komeni zaigu Jose Garmendia gizarajoa atzera ere aita-
 tzea. Onek ere poliki erakusten du darabilkigun naigabe au.
 Orra bere laugarren bertsoa :

Gerra komeni bazan
 orra etorri da,
 gogor ari dira,
 jendia bakandutzen
 lautatikan bira,
 zer dan ez dakitela
 dadukaten ira,
 ainbeste milloi gizon
 alkarri begira,
 beste lanikan gabe
 kargatu ta tira.

Bertso ontan ere ez dago gaizki adierazia gerraren mamia :

...ainbeste milloi gizon
 alkarri begira,
 beste lanikan gabe
 kargatu ta tira.

Ta orrelako lana len esan duan beste arrazoirik gabe :

...zer dan ez dakitela
 dadukaten ira...

Ikusten dezutenez, emen aitatu ditugun bertsolariak Jose
 Garmendia au ez beste danak bate zalekeririk ez dute. Danak
 esan dezakete beren buruagatik Xenpelarrek ziona :

Ez naiz ni gerraren zale,
 baizik pakearen alde...

Gerrak ez die odola ta eriotza besterik ekartzen burura
 artaz oroitzean.

Nik gogoan dedanez beintzat, etzan alakorik gertatzen gure inguruan azken Europako gerrate denboran. Gurean gerririk sortu ez bazan ere, bazan itzetan naiko gerra gure bazterretan. Nork bere gogokoak irabaztean poza, ta galtzean miña. Ta galtze ta irabazte oiek ixurtzen zuten odolari ez genion ajola aundirik ematen. Urri ziran, odol ori beste edozer bañon aurretik jartzen zutenak.

Gure erriak, lengo gerratean beintzat, txik bestelako biotza erakutsi zuan, ikusi degunez. Biotz ona ez ezik, biotz zuzena ere bai, pasioz ta zalekeriz okertu gabeko biotz zuzena. Ta etziran motzak bere buruak asmatu zitun arrazoibideak.

Are ederragoa da bertsolariak ematen diguten ikasbidea, konturatzen bagera Alemaniaren edo Frantziaren edo besteren izenik ez dutela doi doi baizik aitatzen. Pedro Tolosa, Fermin Imaz ta Zabaleta bi anaiak ez dute bein bakarrik ere iñoren izenik aitatzen. Ez dute ikusten ixuritako odolaren gorria besterik.

Esan bezela, Zabaleta anaiak ez dute nazioaren izenik sartzten, bai ordea Europarena naiko aldiz, baita ere onen egoera negargarriaz itz tristerik egin. Arritzekoa da, bañan badirudi oraingo zale oitako bat ari zaigula izketan.

GERRATEAN SARTZEKO BILDURRA

Bertsolari geienak bildurrak daude Españira era zabalduko ote dan Europako naspilla. Geiegi ari naiz luzatzen, bañan laburrean bada ere ez det bildur ori azaldu gabe utzi nai.

Orra A. Jarriyak deitzen diranetan bederatzigarrenean:

...gerra izugarriya
bukatzen ez bada
denboraz guregana
dator gauza bera.

Fermin Imazen laugarrenean:

...al balitz libre nai genduke guk
orlako negar tartetik,
Jaun Zerukua, lagun zaiguzu
zuriak geran partetik.

Amargarrenean:

...bildurrak nago Ezpañiya're
sartuko ote dan soziyo,
ez kortian dauden gizon batzui
laguntzen baldin bazayo.

Amalaugarrenean :

...naigabe ori ez dediyela
al bada sartu gurian,
Jaun Zerukuak jarri gaitzala
pake santuko birian.

Len aitaturako Lexoren bertso baten azkena :

...kanpuan dagon naigabe ori
kutsatuko da gurian.

Zabaleta anaien irugarrenean :

...salsan sartzia obe degula
askori aditzen zayo,
len sobra gerra daukagu bertan
or sartu gabe zozio.

BIZIMODU LATZA GERRAREN ONDORENA

Bertsolari asko kezka daude bazterretan miseri gorria zabaltzen ari dalako, gerrate ori dala ta. Ez da arritzekoa. Bertsolariak ez dira aberatsen tartean sortzen da...

Orra A. Jarriyak deitzen diranen amargarrenean :

Gure Ama maitia,
erruki zaitia,
ekusi ez dezagun
emen gosetia...

Amaikagarrena :

Pobre jende guztia
dago penatua,
nola baserri eta
ala kalekua,
lanik ezin billatu
falta jatekua,
lagun zaiguzu, Ama
Guadalupekua.

Amabigarrenean :

...pobriarentzat lana
sortu dedin emen,
ala gerta dedilla
Jesusekin amen.

Fermin Imazen amairugarrena:

Lanetik biar duan guziyak
iñun ez dagola diyo,
ta jateko gauzak prezियuetan
egin zaizkigu gora iyo,
pobre gaxuak sufritzen gaude
gerra ori dala mediyo,
orreatikan ezin duenai
beti negarra dariyo,
gure munduko bizimoduak
ez du askorik baliyo.

Sarasolak lenengoz jarritako irugarrena:

Españiyako partiduari
kontu zayogun lenbizi,
tallerrak eta komerziyuak
begira geratu asi,
fabriketan ta leku askotan
kanpotarra da nagusi,
bertan diranak lanikan gabe
miseriyaren igesi,
gure erreñuak ortarañoko
burlarik ez du merezi.

Zabaleta anaien laugarren bertsoa:

Gerr'ori dala mediyo dago
gauza guziya garetti,
len erdi ipurdi bizi giñanak
gaur nola zenbat famili!
aur txiki asko balin baditu
ayek mantendu ta jantzi,
nola egin ezin pentsaturikan
jarriya gau ta egun beti,
pobre gaxuak azkenerako
kobratutzen du ederki.

Bosgarrenean:

...lenago amar baliyo zuen
gauza, orain ogei kendu,
tamaña orretan gu bezelako
pobria nola mantendu?
alare ontan geradenian
egon gindezke kontentu.

GERRAREN KULPA DUTENAK

Bertsolariak gogor mintzatzen dira gerra piztu dutenen kontra, ta penaz aitatzen bate kulparik gabe gerra ortan iltzen diranak. Nunbait ez da azken gerratean lenengoz asmatua "criminales de guerra" deritzaion auzia.

Orra Sarasolaren zortzigarrena :

Pikaro batek nai duben arte
 beste askoren biziya,
 gauzak itxura duben bezela
 ez da gezurra guziya,
 asesinuen deskalabrua
 orrek eragin aziya,
 ondorengiak galtzen dabillen
 milla diabruaz josiya,
 zori gaiztuan gastatuko du
 len gaizki irabaziya.

Orra Sarasolak berak zer dion amabigarrenean :

...oraingo ori diferente da
 lengo gerrate zarretik,
 kulpa gabeko makiña batek
 pagatuko du larrutik.

Orain Zabaleta anaien zazpigarrena :

Zori gaiztoko gerra europe au
 lenbizi piztu zuana,
 onezkergero damutu zayo
 etzuala egin gauz ona,
 amaren seme ederrik bada
 kulparik gabe il dana,
 oyen animaz erregutuaz
 guazen Zeruko Aitana,
 eskatutzera arren jartzeko
 pakian Europa dana.

Fermin Imazen bosgarrena :

Europako gerra gaiztua
 sortua zori gaitzian,
 akabatuko dala uste det
 gizon geyenak aitzian,
 biyotz guziya erdibitzen zait

ori pentsatzen jartzian,
inozentiak aurrera bota
kulpa dutenak atzian,
goiko Juezak aztinduko'itu
bere eskutik artzian.

Zorrotza da oraingo aurrerapenai zazpigarrenean sartzen dien ziria :

Nola itxasoko ta legorreko
aideko elementuak,
ojala danak berriz ostera
baldin baleude kenduak,
mundu guziya ikaratzen du
gaur dagon armamentuak,
a or zertaño ekarri gaitun
gizonaren talentuak,
kulpik gabiak iltzeko dira
oraingo adelantuak.

Amalau garrenaren asiera :

Parte gaiztuak dabilz itxasoz,
legorrez eta aidian,
oyengatikan auskalo zenbat
inozentiak il dian...

GERRAREN JATORRIA

Gorrotoaren jatorritik omen dator gerra. Ala diote bertso-lari danak edo geienak. Erakusbide batzuk beintzat jarri bear-ko ditut :

Zabaleta anaien lenengoan :

...ikusten danez alkarrengana
gaude gorroto biziyan...

Bigarreanean :

...gauz onik ez datorkigula
egon gindezke etsita,
bata bestiai barka zayogun
gorroto danak utzita.

Amabigarrenean :

...gerra edo guda dakar mundura
elkar ezin ikusiyak...

Bañan auetan gogoangarriena da Sarasolak diona :

...ez ondorenguantzat
gorrotorik utzi.

Itz auekin bukatzen ditu bigarren aldian jarri zituan bertsoak. Etorkizunaren berri bazuala dirudi.

AITA SANTUA

Erromako Aita Santua ere izendatzen dute. Artaz esaten dute oraindik ere il berria degun Aita Santuaz esan ditekera : etzala alake istillu gorriarik sortu izango, aren esanetara geren burua zintzo jarri izan bagendu.

Orra Sarasolaren ogeigarrena :

Amabosgarren Benediktoren
ordenamentu berriyak,
konbeniyua nai lukiala
ondo gaude igarriyak,
errege danak esku emanaz
probintzi eta erriyak,
lenago baña lege obiak
izan ditezen jarriyak,
au egin arte luzatuko du
naigabe izugarriyak.

Fermin Imazen amaikagarrena :

Jaungoikuaren ondorengua
Aita Santua izanik,
errege oyek ez dute egin nai
batere bere esanik,
zein da ori ainbat pakia egiten
sayatutzen dan gizonik?
nik ez det uste arrazoi ortan
deskuidatutzen naizenik,
baldin gauz ori logratze'ez bada
ez datorkigu gauz onik.

Oraindik ere badituzte bertsolariak beste asmo gogoangarri batzuek, bañan utzi bearko ditugu.

AZKEN ITZAK

Gure gaurko saioa bertso berrien zentzua erakusteko lain izan dala derizkiot. Gazta nolakoa dan jakiteko aski bai da

aren puskatxo bat jatea. Orregatik eman diot nere itzaldiari entzun dezuten bigarren izena: "Gure erriaren literaturaren erakusbide". Izan ere, ematen digu zer ikasirik.

Lendabizi, bertso berrien literaturaren zabaltasuna. Ez degu gaur bertsoen baratzaren baztertxo bat baizik artu. Bañan besterik gabe ere pentsa genezake baratz ontan aukera ona dagoala, aztertu degun baztertxoa ain ugaria izanik.

Urrena begiratu bear diogu literatura onen balioari. Aitatutako bertsoetan azaldu diran asmo, bururazio ta sentimentuak ez dute inoren aurren agertzeko lotsik, ez diote ere inungo gerra artako idatzi geienai inbiriarik edo zorrik.

Bertso auek erderara itzuli ta edonungo izkeran azalduko balira, etziran inolaz izango gure izenik lotsatzeko, goratzeko baizik.

Gerok ere bertso zalegoak izango giñake, guk nai bezelako euskeran baleude. Bañan gauz onek baditeke iztegiari zeozer kentzea, bañan asmoen ta sentimentuen balioari ez dio ezer ere kentzen. Orregatik, ortan oztopo egin gabe, danok sartu bear genduke baratz ontan. Etzaigu sartua damutuko.

Bañan ikusi dezagun zer eman zuten bertsolariak azken Europako gerratean. Ezer gutxi atera zuten. Egia esan, azken gerrate denboran etzegoan bertsoetarako lenengoan bezelako girorik. Bañan, dana dala, bertso gabezi ori ikusita, ez du inork esango indar berritzen ari zaigula bertsolaritza.

Bañan bertsolaritzari indarrak urritzen ari zaizkiola ikusteko badago beste ezaugarri bat. Arritzekoa da nolako gai biziak artzen zituzten bertsolariak garai batean. Gai biziak artu ta bizi arabilli. Orain ikusi egin degu erakusbide polita. Orain berriz gutxitan bertsoarik jarri, ta jartzen diranean ere gai motelak artu.

Ori gertatzen da, nere ustean, euskerak gero ta indar urriagoa duala lanik egiteko. Esateak ere ez du poz aundirik ematen, bañan nork esan gezurra danik?

Emen aitatu ditugun bertsolariak beren buruaren indarraz asmatutako irizbide sakon bat erakutsi dute. Nunbait lepoaren gañetik bururik badute, ta txapela eramateko ez ezik pentsatzeko ere balio du buru orrek. Gutxi ajola dio ez beti irizbide batera elduak izatea. Nere ustean obe ortan ageri bai da nork bere bidetik egiten duala pauso buru lanetan. Naiago nuke gu danok ere geren euskal saioetan orrenbesteraño irixiko bagiña.

Bañan bukatzera noa. Euskerari eutsi nai badiogu, bide berririk ebaki ez ezik, bear bearrezko degu lengo bide zarrak

len bezin garbi gordetzea. Ta bide zar guztien tartean bertsoak euskal biderik zabalena. Zoritxarrez naiko sasiz ta belar gaiztoz bete zaigu geren zabarkeriz.

Bilbao ontan asiak dira bide ori garbitzeko lanean. Lan ederra artu dute, alajaña, beren kontura, bañan etzaie artua damutuko. Lengo bertso zarrak artu ditzatela oraingo bertso berrien ikasbidetzat. Bertsoetan ezer gutxi dago berritu bearrik, asko ordea indartu bearrik. Jaungoikoari nai dakiola Bilbao ontan bezela Euskalerrri guzian saiatzea.

Nere aldetik aleginduko naiz bazter zokoetan dauden bertso ondasunak jasotzera. Berriz ere eskerrik asko lan ontan laguntzen didaten guzia. Orain arte bezelako borondate ona izan dezatela aurrera ere.

Orrela, danon artean indar berrituko degu bertsolaritza, ta ez degu esan bearrik izango arek bere onenak eman zituala.

Besterik ez.

1958'ngo Abenduaren 11'an

Antonio Zabala, S. J.

Aita Zabala-k bukatuta Mitxelena jaunari ematen zaio itza. Leendabizi adierazten du Arrue jaunaren partez ezin etorri izan dala Madrileran joan bearra zeukalako eta dio ere Irigaray jaunak esan zuela, etorriko zala aal baldin bazuen, baiña ezuala agertu. Ala ere lana bialdua dauka. Itzaldia asten du.

EUSKAL-ITZAK ZEIN DIREN

Bere itzaldian leendabizi dio zerk bultzatu duen autatu duen gaia autatzera. Alegia, euskal-itzak zein diren. Eta gero Larramendi aipatzen du, bere nortasuna, eta euskalari eta euskal-izkribitzaille zan aldetik zeuzkan usteak eta aien arrazoiak. Dio euskal itzetan zeuzkan teoria asko ezirela euskaldunentzat egiñak, kanpokoentzat baizik. Berak aieri erakutsi nai zien euskera gai zala edozer gauza esateko. Eta gai zala edozer gauza esateko erderatik artuak etziren itzekin. Botikario askok egiten duten bezela Larramendi-k etzuen berak saltzen zuen botikarrik artzen eta berak euskeraz idatzita utzi dizkigun gauzetan garbi eta jator mintzatzen da. Gaiñera ber-berak dio sartuta dauden itzak, naiz-eta erderatik sartuak izan erabili bear dirala. Ori itzez itz berak dio. Esan bear da ere Larramendi-ren garbitasuna etzala, ezta gutxia-